

Дурдинець М. Ю. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718>

Конституціоналізм у часи змін: влада, суспільство та демократія

Мета статті – визначити джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму, на підставі чого окреслити шляхи його оптимізації. **Методологія.** Методологічне підґрунтя становили загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ і їх зв'язок з теорією та практикою оптимізації вітчизняного парламентаризму, а також спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. **Наукова новизна.** На підставі аналізу конституціоналізму доведено, що в сучасних українських реаліях влада, суспільство та демократія перебувають на етапі «визрівання». Інтеграція до західної правової традиції потребує комплексного підходу, у якому освіта, наука, політика, засоби масової інформації діють скоординовано, орієнтуючись на кінцеву мету. Доведено необхідність синхронізації норм матеріального та процесуального конституційно-юрисдикційного права в надійну систему механізмів захисту прав, свобод людини та громадянина, спрямованих на утвердження верховенства права. **Висновки.** На підставі аналізу основних проблем і перспектив конституціоналізму крізь призму системи «влада – суспільство – демократія» визначено джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму. Проаналізовано розвиток конституційного судочинства в умовах системного порушення Основного Закону держави деякими представниками влади. Аргументовано низку пропозицій щодо шляхів оптимізації вітчизняного парламентаризму. Встановлено, що динамічний процес цифровізації державних процедур – це вектор цивілізаційного розвитку та посилення конкурентоспроможності держави в геополітичному вимірі.

Ключові слова: конституціоналізм; влада; суспільство; демократія; право розуміння; виборче право.

Вступ

Питання вивчення витоків і перспектив вітчизняного конституціоналізму, передусім крізь призму аналізу системи «влада – суспільство – демократія», актуалізується з огляду на потребу в переосмисленні й узагальненні наявних теоретичних напрацювань, практичного їх утілення, окреслення відповідних перспектив у цій сфері саме цього року, коли ми відзначаємо визначні ювілейні дати в історії українського державотворення – 30-річчя прийняття Верховною Радою України (далі – ВРУ) Акта проголошення незалежності України, 30-річчя з дня проведення першого Всеукраїнського референдуму на підтвердження прийнятого Акта, відзначення ювілейної чверті століття прийняття ВРУ II скликання Конституції України.

Національна єдність на підставі самотутньої культури, наявність ідентичних ознак націогенезу та прагнення здобути суверенну й незалежну державу сприяли позитивному результату в геополітичному вимірі 1991 року. Від початку проголошення незалежності українська держава формувалася за філософією балансу ідей і поглядів, а не виключення. Слід зауважити, що час змін набув перманентного стану не лише для українського суспільства, а й для всього світу. Однак проблемні аспекти, пов'язані з державотворенням, для науки, політики та практики, були досить типовими й потребували комплексного розв'язання.

Влада, суспільство й демократія в класичному теоретико-правовому розумінні перебувають у

системному взаємозв'язку та створюють цінності завдяки формуванню надійних державних інституцій, укріплення правової культури, збереження та примноження кращих традицій не лише суспільного співіснування, а й прогресивного розвитку.

Усебічний аналіз ретроспективи українського державотворення другої половини ХХ – початку ХХІ ст. дає змогу виокремити типові проблемні аспекти формування української держави й суспільства. Суспільство не може миттєво позбутися негативних складових історичної пам'яті та швидко викоринити традиції правової культури, що авторитарно й ультимативно формувалися під впливом політичних, інформаційних, економічних, освітньо-наукових чинників. Романтичні мрії про можливий квантовий ідейно-політичний і правовий стрибок українського суспільства від тоталітаризму до демократії закономірно розвінчані реаліями недалекого минулого, а тим паче сьогодення. Адже занадто глибоко укорінилася в правосвідомості й активно в гібридній формі інформаційно підживлювалася в роки незалежності антигуманна ідеологія комуністичного соціалізму.

Доречно запропонувати гіпотезу, згідно з якою вітчизняний конституціоналізм бере початок не від 28 червня 1996 року, а відродився в значно пізніший період. Квазіконституціоналізм радянського періоду суттєво позначився на світоглядних складових соціального праворозуміння та викривив уявлення про владу, суспільство, людину. Фактично всі без винятку конституції УСРСР головною детермінантою визнавали владу або державу, керівництво якої формально

здійснювалося «пролетаріатом», а реально представниками партійної номенклатури. Тогочасні державні інституції не відповідали гуманістичним цінностям цивілізованого конституціоналізму.

Конституція України увібрала кращі традиції українського державотворення попередніх років і століть, аспектів античної філософії, римського та європейського права, християнської доктрини, політико-філософських учень фундаторів ліберальної ідеології й демократичного врядування. Ядро конституціоналізму становлять цінності й принципи, покликані захищати права людини.

Венеційська комісія у своєму висновку 1997 року про Конституцію України 1996 року дала високу правову оцінку Основному Закону нашої держави, адже третина його тексту присвячена правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина й гармонійно поєднана з інституційними механізмами їх реалізації.

Твердження про те, що більшість конституційних норм прямої дії за сутнісною основою є декларативними (дорогоказом), – помилкове. Декларація про державний суверенітет України, прийнята ВРУ 16 липня 1990 року, за своєю правовою природою містить декларативні норми, які слугували передумовою для подальшого утвердження незалежності України та міжнародного визнання нашої держави як рівноправного суб'єкта геополітичної реальності.

У нашому дослідженні ми спробуємо контурно розкрити проблематику джерел формування влади, визначити інституційні особливості парламентаризму, розвиток конституційного судочинства в умовах системного порушення Основного Закону окремими представниками влади.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму, на підставі чого окреслити шляхи його оптимізації. Досягнення окресленої мети передбачає реалізацію таких завдань: проаналізувати основні проблеми конституціоналізму в українських реаліях крізь призму системи «влада – суспільство – демократія», окреслити перспективи його оптимізації, зокрема в контексті інтеграції до західної правової традиції.

Виклад основного матеріалу

Передусім слід зосередитися на встановленні джерел формування влади. Держави з демократичною організацією суспільного життя аксіоматично формують владу через вибори та впливають на роботу державних інституцій через різні форми народного волевиявлення. Упродовж майже 30-річної історії суверенного й незалежного державотворення в Україні відбулося сім

президентських виборів (з них двічі – дострокові), вісім парламентських, з яких чотири дострокові, сім місцевих, з яких одні позачергові та два всеукраїнські референдуми. За цей тривалий період «визрівання» в суспільства світоглядного розуміння принципу та критеріїв формування влади під час реалізації активного виборчого права допущено низку стратегічних прорахунків на різних рівнях обраної влади. Це стало своєрідним каталізатором для проведення двох загальнонаціональних революцій, а також зумовило перманентний стан нестабільності в реалізації внутрішньої й зовнішньої політики держави.

Водночас комплексна загальнодержавна доктрина конституціоналізму потребує розробки дієвих механізмів одуховлення Основного Закону нашої держави. У період перехідного етапу демократичного розвитку доречно провести ревізію підходів та принципів формування влади, яка б відповідала високим стандартам демократії. Це дасть змогу повноцінно реалізувати ст. 5 Конституції України, у якій ідеться: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Загальновідомо, що основний спосіб формування влади відбувається шляхом виборів. Низька участь громадян України в голосуванні під час виборів, або абсеїтизм, – це одна з ключових проблем, пов'язаних з механізмом формування влади. Візьмемо до уваги останні загальнодержавні вибори Президента України 2019 року, у яких за даними Центральної виборчої комісії України взяли участь 62,8 % виборців від загальної кількості громадян, які на момент виборів мали право голосу. У парламентських виборах, які проходили через декілька місяців після президентських у липні 2019 року, явка становила лише 49,84 % по всій Україні. І найнижчою за весь період незалежності України стала участь громадян з активним виборчим правом у місцевих виборах 2020 року – 36,9 %. Останній результат значною мірою пов'язаний з пандемією інфекційного захворювання COVID-19, спричиненого коронавірусом SARS-CoV-2 ("Vybyry Prezydenta", 2019).

Загрозлива тенденція тотальної недовіри суспільства до будь-якої влади, яка активно підживлюється пропагандистськими засобами масової інформації Російської Федерації та їх сателітів на території України в межах інформаційної складової ведення гібридної війни проти нашої держави, – це черговий виклик для вчених-конституціоналістів і політиків. У цьому контексті варто пам'ятати, що альтернативного способу джерела формування представницької влади, окрім виборів, немає.

Таким чином, можна констатувати певну негативну закономірність, коли воля меншості суперечить пасивній волі більшості, але є цілком легітимною. У зв'язку з цим доречним було б у науково-політичних колах у співпраці з громадянським суспільством розглянути можливість на період перехідного етапу демократизації українського суспільства трансформувати конституційне гарантоване активне виборче право у виборчий обов'язок для виборців, яким на день виборів виповнився 21 рік і не більше 60 років (із запровадженням санаційного механізму впливу на суб'єктів порушення активного виборчого обов'язку без поважних причин). Такі підходи не були та не є масовими у світовій практиці конституціоналізму, проте категорично відмовлятися від обговорення імплементації цієї ідеї в практику стимулювання розвитку відповідального суспільства не варто. Наприклад, нині державами з обов'язковою реалізацією громадянами активного виборчого права є: Австралія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Сінгапур, Швейцарія тощо. Раніше такий обов'язок покладався на громадян Австрії, Албанії, Іспанії, Нідерландів, Португалії та ін.

Крім того, доцільно провести науково-аналітичну ревізію критеріїв виборчого цензу для громадян, що мають намір реалізувати пасивне виборче право. Конституція України 1996 року встановлює мінімальні вимоги до кандидатів у народні депутати України та Президента України. Тобто Основний Закон України та частина галузевого виборчого законодавства передбачають критерії, які легко можна використати як живильну основу для приходу до влади популістів, проросійських сил та інших елементів, що створюють реальні ризики для національної безпеки України. Слід зауважити, що підвищення виборчого цензу – це не обмеження громадян у доступі до здійснення представництва суспільства, а додатковий механізм, покликаний підвищити якість представників інтересів українського народу.

Слід також урахувати особливості вітчизняного парламентаризму. На нашу думку, окрім надважливої інституційної ролі парламенту в процесі відновлення історичної справедливості й утвердження України як суверенної та незалежної держави, ВРУ упродовж тридцятирічної історії новітньої України неодноразово слугувала своєрідним «бастіоном» у врегулюванні політичних, соціальних, правових, економічних і зовнішньополітичних криз різної природи походження. Так, Ш. Л. Монтеск'є у філософсько-політичному трактаті «Про дух законів» зазначив, що серед трьох гілок влади парламент, з огляду на його ціннісну природу, порядок формування і функціонування, дещо домінує над іншими, а тому держави з парламентськими демократіями є більш успішними й менш піддатливими до узурпації влади.

ВРУ IX скликання вже прийняла низку законів, спрямованих на покращення якості законотворчого процесу й посилення організаційно-правового інструментарію для повноцінного виконання всіх п'яти функцій парламенту: законотворчої, контролюючої, фінансової, установчої та представницької. Зокрема, внесено зміни до Конституції України в частині обмеження депутатської недоторканності, прийнято закони України «Про планування та системність законотворчої діяльності Верховної Ради України» та «Про забезпечення ефективної реалізації парламентського контролю». Останній – саме той законопроект, на доцільності розроблення та прийняття якого прямо або опосередковано наполягали вчені-конституціоналісти М. Козюбра, М. Костицький, В. Лемак, О. Марусяк, А. Мелешевич, М. Савчин, В. Шаповал, С. Шевчук та інші науковці й практики.

На думку сучасного філософа Ф. Фукуями (Fukuiama, 2019), підзвітність означає, що державна влада відгукується на інтереси всього суспільства (Арістотель називав їх «спільним благом»), а не на вузькогрупові інтереси.

Завдяки кропіткій та командній інтелектуальній праці представників Апарату ВРУ, експертів Фонду «Східна Європа» та Програми «РАДА» вийшов практичний коментар до Закону України № 1052 від 3 грудня 2020 р. У цьому документі роз'яснено цілі, мету й прогнозовані результати посилення парламентського контролю. Ідеться про те, що ефективне функціонування держави неможливе без дієвої системи контролю. Адже безконтрольність породжує безвідповідальність, яка призводить до хаотичності публічного управління та зловживання владою, а хаотичність і зловживання владою нищать суспільну довіру та руйнують інституції. Зазначені фактори призводять до занепаду демократії чи навіть держави загалом.

Розмірковуючи про кризу сучасних демократичних інститутів (Fukuiama, 2021), Ф. Фукуяма визначає три основні «стовпи» сучасного урядування: модерна держава, верховенство права й демократична відповідальність. Остання складова сформувалася найпізніше, але це не зменшує її вагомості. Зокрема, філософ зазначає: «Базовий політичний порядок, започаткований Славною та Американською революціями, у якому виконавча гілка влади була підзвітна представницькому законодавчому органу і загалом усьому суспільству, виявився напрочуд витривалим. Відтоді вже ніхто не доводив, що державна влада не повинна бути підзвітною народу...» (Fukuiama, 2019).

Раніше, а саме до прийняття відповідного Закону, ВРУ також була наділена контрольною функцією та була забезпечена відповідними інституційно-правовими механізмами для її реалізації. Проблема полягала в тому, що законодавством не було чітко врегульовано

питання термінів, критеріїв, об'єктів, а головне – правових наслідків реалізації парламентом контрольних заходів. Група експертів дала досить вичерпний аналіз механізму застосування Закону України № 1052 від 3 грудня 2020 року. Він корисний не лише для суб'єктів парламентського контролю, а й для кожного громадянина України, який має змогу реально захистити права, свободи й законні інтереси через механізм зворотної парламентської дії.

Варто зауважити, що етимологічно поняття «парламент» не зовсім тотожне категорії «парламентаризм». У сучасному світі в багатьох деспотичних державах є парламент, проте відсутній дух парламентаризму. Яскравим прикладом є більшість пострадянських республік, де парламент здебільшого виконує функцію демократичного фасаду, а не ціннісну основу класичної інституційної природи.

Видатний французький конституціоналіст і державознавець Моріс Дюверже стверджував, що уряд і парламент – це конституційний фасад, насправді ж владу реалізують партії (Brookes, 1954). У цьому контексті актуалізується проблема політико-правової й соціально-світоглядної дійсності – формування ідеологічних партій. Потребує ґрунтовної аналітики доповідь Українського центру економічних та політичних досліджень ім. Олександра Разумкова «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті (1990–2017 роки)», один з розділів якої присвячено перспективам розвитку політичних партій. Проведені соціологічні дослідження засвідчили, що електоральні мотивації, ставлення жителів України до політичних лідерів і партій означені амбівалентністю. Наприклад, серед кількох запропонованих моделей лідерства в партіях відносно більшість респондентів обрала варіант, за якого партію очолює «сильний, авторитетний лідер, який не змінюється протягом тривалого часу» (42 %), що суперечить організаційній системі формування ідеологічних партій. Значно менша частка респондентів обрала варіант, за якого партію очолюють «змінювані керівники, які обираються на конкурентних засадах» (16 %). Таким чином, лідерську модель підтримують найактивніше (особливо на Сході України – 50 %). Загрозливим з точки зору перспектив зміцнення державних інституцій визнають низький рівень розуміння поділу та відмінностей між лівими, правими й центристськими партіями (показник становить 9 % опитаних) (Yaкуmenko, 2017). У суспільстві, яке має суверенну та незалежну державу вже майже тридцять років, 80 % респондентів необізнані щодо системи формування партій та їх базових засад, що свідчить про психологічну неготовність переважної більшості народу України як єдиного джерела влади формувати політичні партії на ідеологічній основі.

Вирішити надважливу для державотворення проблему формування політичних партій на ідеологічній основі в короткостроковій перспективі неможливо. Воно потребує поетапної, системної, скоординованої, кропіткої та масштабної роботи, спрямованої на політичне просвітництво громадян України. У цьому контексті роль освіти, науки, інтелігенції, громадських організацій і засобів масової інформації є ключовою. В Україні створено досить потужний осередок конституціоналістів з різних куточків нашої держави, які активно пропагують і впроваджують цінності конституціоналізму в різних сферах публічної політики та науково-педагогічної діяльності. Завдяки активному прогресу і загального доступу до інформаційних технологій та альтернативним каналам масової інформації – ефективність і суб'єктність науковців зростатиме.

Зазначене дає змогу обґрунтувати таку пропозицію. У контексті посилення інституційної спроможності ВРУ необхідно розглянути можливість упровадження імперативного мандата народного депутата України. Усі застереження, пов'язані із загрозою послаблення незалежності парламентаря в його політичній діяльності через можливість відкликання, можна врегулювати правовим способом, зокрема розробивши чіткі критерії, які є підставою для відкликання, а також юридичної процедури розслідування й позбавлення мандату. Таку норму було запропоновано в проєкті Конституції України 1992 року, як і модель двопалатного парламенту.

Динамічний процес цифровізації державних процедур – це вектор цивілізаційного розвитку та посилення конкурентоспроможності держави в геополітичному вимірі. Ми прогнозуємо, що електронне голосування стане одним з каталізаторів зародження раціональної ідеї щодо зменшення термінів діяльності ВРУ (принаймні до чотирьох років), Президента України (також для початку до чотирьох років) та виборів до органів місцевого самоврядування. Ми вважаємо, що в цьому випадку суспільство, яке формує владу використовуючи демократичні інструменти, зміцнює конституційний лад, а зручний спосіб виборів і менший термін перебування на виборчих посадах дозволить провести якісну селекцію влади.

У контексті окремих прогресивних законодавчих ініціатив, частина з яких уже прийнята ВРУ IX скликання, необхідно розробити якісний законопроект «Про нормативно-правові акти», який урегулює питання правозастосування, встановить ієрархію нормативно-правових актів та сприятиме усуненню правових колізій. Починаючи з II скликання ВРУ, досі не вдалося віднайти компромісний варіант законопроектів. Нещодавно перший віцепікер ВРУ Р. Стефанчук анонсував, що невдовзі

для загального обговорення буде внесено законопроект «Про правотворчу діяльність».

У процесі конституційно-еволюційного розвитку зусилля науковців, громадськості та політиків необхідно сфокусувати на системному переході до парламентської республіки з двопалатним парламентом, адже за правильної моделі бікамералізму можна посилити інституційний механізм стримувань і противаг, а головне – пропорційно представити національні та регіональні інтереси й унеможливити узурпацію влади.

У межах дослідження окресленої проблематики ретельного аналізу потребує також розвиток конституційного судочинства. Закріпленій у преамбулі Конституції України незворотній зовнішньополітичний вектор на європейську та євроатлантичну інтеграцію потребує реалізації низки реформ у різних сферах державного управління, і особливо, які стосуються судових та правоохоронних органів. Це не лише принципова вимога європейських та інших світових геополітичних партнерів України, а й давно назрілий запит українського суспільства. Без відчуття особистої та майнової безпеки, без справедливих правових механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації, без належного доступу до правосуддя розвиток демократичного суспільства неможливий.

Завдяки проведенню конституційної реформи 2016 року (щодо правосуддя) довгоочікуваний для української правової системи інститут конституційної скарги ввійшов до системи національних засобів юридичного захисту. Запровадження в Україні цього інституту є важливим і прогресивним кроком для забезпечення захисту прав людини, адже можливість звернення осіб з індивідуальними конституційними скаргами щодо законів, які були застосовані в остаточному судовому рішенні в їх справі, реалізує не лише ймовірність судового перегляду справи особи за виключними обставинами у зв'язку з визнанням неконституційними застосованих положень закону, а й може стати дієвим механізмом (засобом) на шляху до вдосконалення законодавства України. Фізичні та юридичні особи (окрім юридичних осіб публічного права) отримали реальну можливість звернутися до Конституційного Суду України (далі – КСУ) та оскаржити стосовно відповідності Конституції України (конституційності) закони України (окремі їх положення), застосовані під час судового розгляду їхніх справ (Beschastnyi, & Zaporozhets, 2020).

Запровадження 2017 року інституту конституційної скарги, попри наявність певних недоліків, є суттєвим кроком у напрямі наближення до забезпечення надійного балансу влади й реалізації механізму стримувань і противаг не лише в інституційній площині, а й з урахуванням захисту конституційних прав і свобод громадянина від потенційно можливого свавілля законодавця, а

особливо з урахуванням безпрецедентної в історії України парламентської монобільшості, яка складається з представників політичної партії «Слуга народу» та потенційно може зазнавати впливу Президента України. Запобіжником у цьому процесі може бути, на думку професора М. Савчина форма статуторної конституційної скарги, яка передбачає перевірку конституційності законів застосованих в остаточному судовому рішенні, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпані (Savchyn, 2020).

У теоретико-правовому вимірі інститут конституційної скарги є доволі зрозумілим з точки зору практичного застосування. Однак реалії сьогодення вимагають від законодавця не лише якісну норму права, а й подбати про те, в «чиїх руках» буде знаходитися це благо, хто його застосовуватиме та в який спосіб це відбуватиметься.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про Конституційний Суд України», кандидат на посаду судді КСУ проходить конкурсний відбір за результатами якого один із суб'єктів (Президент України, ВРУ та з'їзд суддів України) приймають рішення щодо призначення найбільш рейтингового кандидата на посаду судді. З часу набрання чинності цього Закону було призначено трьох суддів КСУ, двох за квотою Президента України – Василя Лемака і Сергія Головатого, та одного за квотою Верховної Ради України – Віктора Кичуна. У першому випадку, 2017 року проходив відкритий конкурс із залученням міжнародних експертів, і головою конкурсної комісії була колишня прем'єр-міністр Польщі, членкиня Венеційської комісії Ганна Сухоцька. У другому випадку ВРУ здійснила призначення судді КСУ без відкритого та конкурентного конкурсного відбору. Натомість голосування в парламенті проходило за кандидатів висунутих політичними фракціями ВРУ IX скликання. Фактично вимогу Закону України «Про Конституційний Суд України» було проігноровано. Такі прецеденти сприяють формуванню в суспільстві й окремих його індивідів девіантної поведінки стосовно законів.

Пік означеної в засобах масової інформації «конституційної кризи» припав на жовтень минулого року, у результаті прийняття рішення Конституційним Судом України, відповідно до якого визано неконституційними деякі норми антикорупційної законодавчої інфраструктури. Для переконливого об'їрнтування рішення було недобросовісно запозичено уривок зі збірки есе Д. Джея, Д. Медісона та О. Гамільтона «Федераліст», про що першим заявив колишній Голова КСУ Станіслав Шевчук.

Внесений Президентом України в парламент законопроект (який надалі відкликали) «Про відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства», відповідно до якого

пропонувалося припинити повноваження складу КСУ – один з найбільш очевидних і водночас неприйнятних способів відновлення суспільної довіри до органу конституційного судочинства. Закони, прийняті в незаконний спосіб або які мають антиконституційний зміст, делегітимізують інституції влади та створюють небезпечні прецеденти для державного розвитку.

У контексті рефлексії зазначеної проблеми кризь призму історико-правової ретроспективи діяльності КСУ (який не належить до жодної з гілок влади), ми можемо прослідкувати певну закономірність, суть якої полягає у формулі «антиконституційний акт, який прийнятий представниками органу конституційного контролю намагаються вирішити у не менш антиконституційний спосіб».

У рішенні від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008КСУ наголосив, що неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру та злагоди в державі ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2008).

Доцільно звернути увагу на нещодавно підписаний Указ Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки». Це вже не перша подібна за проблематикою стратегія, яку пропонує Глава держави, що вкотре підтверджує актуальність наукового осмислення конституціоналізму в часи змін. А як ми вже зазначали, «час змін» для України в перехідний період демократичного розвитку набуває перманентного стану.

У другій частині зазначеної стратегії визначено загальні положення, мету та завдання, виокремлено проблеми та запропоновано напрями й заходи реформування і розвитку конституційного судочинства. Зокрема, запропоновано вдосконалити процедуру конкурсного відбору кандидатур на посаду судді КСУ, ефективної перевірки їх на добросовісність і відповідність рівню професійної компетентності та високим моральним якостям (із можливим залученням міжнародних експертів). Аналізуючи проблемні аспекти відбору суддів КСУ, слід акцентувати на вмінні потенційного кандидата мислити, трактувати й захищати право поза межами формально визначених норм. Позитивізм фокусує увагу на виключно або переважно формальному аналізі тексту закону, а не його ціннісно-духовної основи та широкого розуміння права і природи Конституції ("Ukaz Prezidenta", 2021).

Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції покликаний захищати Конституцію України від свавілля влади, а саме

тому відбір суддів має відповідати чітким критеріям, що відображають не тільки вміння правозастосування (позитивізм), але й сформований світоглядно-філософський стиль відчуття духу та матеріалізації законодавчої норми для захисту конституціоналізму.

На наш погляд, ефективність реалізації стратегії переважно перебуває в прямій залежності від якості експертно-наукового потенціалу, який буде задіяно для її впровадження в правотворчій та правозастосовній сферах. Упереджена політизація технократичних процесів – це одна з наріжних історичних проблем конституціоналізму. Намагання концентрувати великі повноваження та дистанціюватися від відповідальності й критеріїв обов'язку, на жаль, типова ознака, яка об'єднує український політикум майже усіх рівнів.

3-поміж проблем конституціоналізму чільне місце посідає досить низький рівень якості знань випускників закладів вищої освіти правничого спрямування та мала кількість навчального часу, відведеного вивчення в середній школі дисципліни «Правознавство». Досить часто в багатьох закладах вищої освіти студентів, курсантів, слухачів намагаються переконати, що «право обов'язково дорівнює закону», аргументуючи тим, що якщо немає формалізації права в офіційному документі, то це не є правом. Ця традиція лєнінського матеріалізму в системі правничої освіти набула особливої ваги в період, коли генеральну прокуратуру СРСР очолював прихильник принципу презумпції винуватості, один з ключових організаторів голодомору в Україні та масових політичних репресій Андрій Вишинський, якому вдалося на десятиліття зацементувати принцип: «Право – це те, що прописано у законі. Усе інше вважається поза законом і жорстко карається органами державної безпеки» (Boriak et al., 2009).

Взірцем функціонування демократичного конституційного ладу справедливо прийнято вважати США. Англо-американська правова сім'я формує правові традиції на підставі судових прецедентів. Саме право, свобода, честь і гідність людини є домінантою основою всіх правочинів. Для кращого розуміння процесу «одуховлення» американських законів, доцільно навести цитату Голови Верховного Суду Вільяма Ренквіста: «Закон є таким як тут і зараз його розуміємо ми – судді Верховного Суду США!». Авторитет Вільяма Ренквіста у США був беззаперечним. Його призначив на посаду Голови Верховного Суду Рональд Рейган 1986 року, і Вільям Ренквіст обіймав цю посаду (яка є однією з найвищих та найпочесніших у США) до самої смерті 2005 року.

Ми умисно провели дві паралелі між державами, які мають кардинально протилежні підходи до розуміння права та його застосування. Інерція правових традицій ускладнює цивілізаційні

процеси розвитку. Саме тому в українському суспільстві влада, суспільство й демократія проходять процес «визрівання». Інтеграція до західної правової традиції потребує комплексного підходу, у якому освіта, наука, політика, засоби масової інформації діятимуть скоординовано, усвідомлюючи кінцеву мету.

Слід також здійснити фундаментальний перехід освітніх цілей від навчання запам'ятовувати до навчання нового мислення, що базується на розумінні, умінню критично й системно мислити та продукувати нові знання.

Вивчаючи конституціоналізм, важливо не лише осмислювати норми законів, а й уміти виявляти правові цінності. Освіта майбутнього повинна мати ціннісний характер. Цінності становлять квінтесенцію людської мудрості, набутої протягом тисячоліть. У новій системі, що розвивається, вони повинні втілювати фундаментальні принципи досягнення сталої індивідуальної або соціальної реалізації, бути більшими, ніж ідеали, що надають енергію матерії, необхідну для реалізації природних людських прагнень. Цінність є формою знання та потужним визначним фактором еволюції людини. Ці психологічні навички, які мають суттєве практичне значення, украй важливі для утвердження духу конституціоналізму в Україні. Як ми вже зазначали, окрім освітньої-наукової складової формування правосвідомості, суттєвий світоглядний вплив має релігія, принципи якої закладені в більшості конституційних устроїв, зокрема світських держав. Релігія та філософія суттєво позначилися на формуванні правової системи. Світські країни на законодавчому рівні відокремили церкву від держави. Водночас більшість принципів і релігійних цінностей є засадничою детермінантою, яка вплинула на державотворення. Оцінюючи світське суспільство, важливо пам'ятати, що релігія може обійтися без держави, і навпаки, але здебільшого людині потрібна як держава, так і церква.

Наукова новизна

Результати аналізу конституціоналізму в умовах українських реалій засвідчують, що влада, суспільство й демократія нині перебувають на етапі «визрівання». Інтеграція до західної правової традиції потребує комплексного підходу, у якому освіта, наука, політика, засоби масової інформації діють скоординовано, усвідомлюючи кінцеву мету. За цих умов норми матеріального та процесуального конституційно-юрисдикційного права потребують синхронізації в надійну систему стабільних,

прогнозованих й ефективних механізмів захисту прав, свобод людини та громадянина, спрямованих на утвердження верховенства права.

Висновки

Аналіз джерел формування влади доводить, що доречно провести ревізію підходів і принципів формування влади, яка б відповідала високим стандартам демократії, а також критеріїв виборчого цензу для громадян, що мають намір реалізувати пасивне виборче право.

Вивчення ключових засад формування влади дає змогу стверджувати, що науковій спільноті в співпраці з громадянським суспільством варто розглянути можливість на період перехідного етапу демократизації українського суспільства трансформувати конституційно гарантоване активне виборче право у виборчий обов'язок для виборців, яким на день виборів виповнився 21 рік і не більше 60 років (із запровадженням санаційного механізму впливу на суб'єктів порушення активного виборчого обов'язку без поважних причин). Підвищення виборчого цензу слід сприймати не як обмеження громадян України в доступі до здійснення представництва суспільства, а додатковий селекційний механізм, покликаний покращити якість представників інтересів українського народу.

Зусилля науковців, громадськості й політиків необхідно сфокусувати на системному переході до парламентської республіки з двопалатним парламентом, адже за правильної моделі бікамералізму можна посилити інституційний механізм стримувань і противаг, а головне – пропорційно представити національні та регіональні інтереси й унеможливити узурпацію влади.

У контексті окремих прогресивних законодавчих ініціатив, частина з яких уже прийнята ВРУ IX скликання, варто розробити якісний законопроект «Про нормативно-правові акти», який урегулює питання правозастосування, встановить ієрархію нормативно-правових актів і сприятиме усуненню правових колізій. Норми матеріального та процесуального конституційно-юрисдикційного права потрібно синхронізувати в надійну систему стабільних, прогнозованих й ефективних механізмів захисту прав, свобод людини та громадянина, утверджуючи верховенство права.

Наведені в дослідженні пропозиції потребують проведення більш глибокого наукового дослідження, широкого громадського обговорення, системності та планомірності в поетапній реалізації.

REFERENCES

- Beschastnyi, V.M., & Zaporozhets V.I., (2020). Instytut konstytutsiinoi skarhy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The Institute of Constitutional Complaint in Ukraine: Current Status and Prospects for Development]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal magazine of Donbass*, 3, 9-20 [in Ukrainian].

- Brookes, R.H. (1954). *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State* by Maurice Duverger. New York.
- Boriak, H., Danylenko, V., & Kokin S. (et al.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 - chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet state security bodies in 1939 - June 1941: documents of the KhDA of the Security Service of Ukraine]*. Kyiv: Kyiv-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
- Fukuizama, F. (2019). *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii [Political order and political non-West. From the industrial revolution to the globalization of democracy]*. Kyiv : Nash format [in Ukrainian].
- Fukuizama, F. (2021). *Nedovolstvo liberalizmom. Vyzovy sleva i sprava [Dissatisfaction with liberalism. Calls on the left and right]*. Retrieved from <http://www.eedialog.org/ru/2021/04/16/frjensis-fukujama-nedovolstvo-liberalizmom-vyzovy-sleva-i-sprava/> [in Russian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn druhoi, tretioi, chetvertoi statti 219 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 kvitnia 2008 r. No. 4-rp/2008 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine on the constitutionality of the provisions of parts two, three, four of Article 219 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine from April 1, 2008 No. 4-rp/2008]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text> [in Ukrainian].
- Savchyn, M. (2020). "Careless Whisper" Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy ta konstytutsiini tsili ["Careless Whisper" of the Constitutional Court Of Ukraine and constitutional goals]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 72-89[in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosudiva ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky": vid 11 cherv. 2021 r. No. 231/2021 [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023" from June 11, 2021, No. 231/2021]. (n.d.). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> [in Ukrainian].
- Vybory Prezydenta Ukrainy 2019 [Elections of the President of Ukraine 2019]. *Sait "Tsentralna vyborcha komisii", Site "Central Election Commission"*. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Yakymenko, Yu. (Eds.). (2017). *Transformatsiia partiinoi systemy: ukrainskyi dosvid u yevropeiskomu konteksti [Transformation of the party system: Ukrainian experience in the European context]*. Kyiv: Tsentrazumkova [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бесчастний В. М., Запорожець В. І. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3. С. 9–20. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>.
- Brookes R. H. *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State* by Maurice Duverger. New York, 1954. 439 p. doi: <https://doi.org/10.1177/003231875500700206>.
- Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / [Г. Боряк, В. Даниленко, С. Кокін та ін.]. Київ : Києво-Могилян. акад., 2009. 1304 с.
- Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш формат, 2019. 608 с.
- Фукуяма Ф. Недовольство либерализмом. Вызовы слева и справа. 2021. URL: <http://www.eedialog.org/ru/2021/04/16/frjensis-fukujama-nedovolstvo-liberalizmom-vyzovy-sleva-i-sprava/>. doi: https://doi.org/10.51905/2073-3038_2021_1_24.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України від 1 квіт. 2008 р. № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>.
- Савчин М. «Careless Whisper» Конституційного Суду України та конституційні цілі. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 72–89. doi: 10.30970/jcl.4.2020.4.
- Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.
- Вибори Президента України 2019. *Центральна виборча комісія* : [сайт]. URL: <https://www.cvk.gov.ua/>.
- Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2021

Durdynets M. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718>

Constitutionalism in Times of Change: Government, Society and Democracy

*The **purpose** of the article is to determine the sources of power formation and institutional features of domestic parliamentarism, on the basis of which to outline ways to optimize it. **Methodology.** The methodological basis was the general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena and their relationship with the theory and practice of optimizing domestic parliamentarism, as well as special research methods, namely: the method of system analysis, comparative law, system structure and forecasting method. **Scientific novelty.** Based on the analysis of constitutionalism, it is proved that in modern Ukrainian realities, power, society and democracy are at the stage of «maturing». Integration into the Western legal tradition requires a comprehensive approach in which education, science, politics, and the media act in a coordinated manner, focusing on the ultimate goal. The necessity of synchronization of norms of substantive and procedural constitutional jurisdictional law into a reliable system of mechanisms for protection of human and civil rights, freedoms, aimed at establishing the rule of law has been proved. **Conclusions.** Based on the analysis of the main problems and prospects of constitutionalism through the prism of the system «power – society – democracy» identified sources of power and institutional features of domestic parliamentarism. The development of constitutional justice in the conditions of systematic violation of the Basic Law of the state by some government officials is analyzed. A number of proposals for ways to optimize domestic parliamentarism have been argued. It is established that the dynamic process of digitalization of state procedures is a vector of civilizational development and strengthening the competitiveness of the state in the geopolitical dimension.*

Keywords: constitutionalism; power; society; democracy; legal understanding; suffrage.